

РОЛЬ Т.Г. МАСАРИКА У ПРОЦЕСІ ВХОДЖЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ДО СКЛАДУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1918-19).

З листопада 1918р. Австро-Угорщина, до складу якої на той час входило Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, які на той період населяли її територію. Природньо, що не оминуло це питання і Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про державність. Так, 14 листопада 1918р. було проголошено утворення Чехословаччини, 16 листопада - Угорщини, 1 грудня - королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Необхідно зазначити, що на початку 20 ст., до першої світової війни та під час неї русинські політики не виробили конкретні концепції державно-правового статусу Закарпаття. Властивим для політико-правової думки того часу було намагання покращити своє культурне та матеріальне становище шляхом надання культурної та церковної автономії, яка мала бути утворена в рамках Угорщини.¹

Тим не менше, протягом недовгого проміжку часу - з кінця 1918р і в першій половині 1919р.- відбулося декілька важливих подій у суспільно-політичному житті краю. Так, 25 грудня 1918р. парламент Угорщини, до складу якої входило на той час Закарпаття, видав закон № 10 яким утворював на частині території сучасного Закарпаття автономну Руську Країну, з центром у місті Мукачево. Даним законом було передбачено право самостійно визначати проблеми внутрішньої адміністрації, шкільництва, релігії тощо. Для вирішення цих питань утворювались власні органи законодавчої (Руський народний сойм) та виконавчої влади (Міністерство для Руської Країни, Державне Намісництво Руської Країни).² В цей самий період спостерігаємо таке цікаве явище, як утворення Гуцульської республіки в с.Ясіня, а також процес формування п`яти Народних Рад. 21 січня 1919 р. відбувся хустський з`їзд, який ухвалив з`єднати комітати Мараморш, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна які знаходились на території Східної Словаччини та Закарпаття з Соборною Україною, “ просячи щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішнє становище угорських Русинів”.³

До Закарпаття підвищений інтерес проявляли сусідні держави Угорщина, Чехословаччина, Польща, Румунія, а також Україна (ЗУНР).

У склавшійся ситуації у Закарпаття були три об`єктивно можливі варіанти подальшого розвитку:

1. Бути включеним до складу будь-якої із п`яти сусідніх держав (Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, України). Причому, відносно останнього варіанту виникало резонне запитання: а до якої саме України? Адже, як відомо на той момент існувало декілька державних утворень які в своїй назві відображали слово “Україна”.

2.Бути поділеними між чотирьма державами (Угорщиною,Чехословаччиною, Польщею, Румунією).

3.Утворення самостійної держави.

Найбільшу активність у вирішенні подальшого статусу Закарпаття виявили американські русини. 23 липня 1918 року виникла Американська народна рада Угро-Русинів начолі з Юлієм Гардошем. Одним з членів, який відігравав важливу роль в роботі Ради був 32 річний юрист з Пітсбургу - Григорій Жаткович. На своєму засіданні 1 жовтня Рада прийняла меморандум в якому висловила три альтернативні шляхи подальшого розвитку Закарпаття: 1) Щоб угорські Русини дістали повну незалежність. Якщо це було б неможливо - 2) З'єднатися з Русинами в Галичині і Буковині та утворити спільну державу; Якщо і це буде неможливо - 3) Отримати найширшу автономію у складі Угорщини.⁴

21 жовтня 1918 року делегація угорських русинів була прийнята американським президентом Вільсоном, який відігравав важливу роль у процесі формування нової політичної карти Європи. Вільсон зазначив, що перші два пункти меморандуму є нереальні, крім цього, США не будуть надавати допомогу у їх здійсненні. Реалізація третього варіанту, тобто автономії Угорської Русі, є цілком реальна, але мова має йти про автономію не в рамках Угорщини, а в складі будь-якої сусідньої слов'янської держави. 23 жовтня 1918 року Американська народна рада Угро- Русинів була прийнята до складу Центральноєвропейського демократичного союзу, начолі з Т.Г. Масариком. В жовтні 1918 року Американська рада Угро-Русинів в особі Г.Жатковича почала переговори з Т.Г.Масариком щодо можливості входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Коментуючи переговори з Г.Жатковичем, Т.Г. Масарик у своїй праці Світова революція зазначив, що не дивлячись на висловлені ним проблеми передусім господарського та культурного характеру , які можуть виникнути у випадку входження Закрпаття до складу Чехословаччини, Жаткович виразив переконання, що найкращою перспективою подальшого розвитку Закарпаття є входження його до складу ЧСР ⁵. На переговорах у Філадельфії 26 жовтня 1918 року Т.Г. Масарик заявив, що якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини то їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: “ кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені”.

Щодо останньої заяви, то тут необхідно зазначити на ймовірне непорозуміння, яке виникло в подальшому при визначенні кордонів Підкарпатської Русі та Словаччини. Так, Г. Жаткович під час переговорів мав на увазі що до території автономії має належати територія майбутньої Чехословаччини заселена русинами, тобто територія сучасного Закарпаття та Східної Словаччини. В свою чергу Масарик, планував встановити кордон між Словаччиною і Закарпаттям по лінії вказаній ним в карті майбутньої

Чехословаччини, яка була намальована в 1915 році і ще не включала територію Закарпаття. Вказаний кордон пролягав по лінії від Чопа до північної частини Ужгорода, так, що залізниця залишається в Словаччини, а Ужгород належить Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат. Рішення про входження Закарпаття до складу Чехословаччини було ухвалено на засіданні Американської народної ради Угро-Русинів в Скрентоні 12 листопада 1918 року. Закарпаття повинно було увійти до складу нової центральноєвропейської держави з статусом автономії, який передбачав наявність власних губернатора, законодавчого органу - сойму, адміністрації, судів. До території автономії мали бути віднесені всі угорські комітати населені русинами.

Рішення Ради підтвердив проведений поміж американськими русинами плебісцит, результатом якого було 66.4% голосів відданих за приєднання до Чехословаччини.

Воля американських русинів, щодо приєднання краю до Чехословаччини була підтримана з боку уряду цієї держави, оскільки останній вбачав у цьому факті можливість посилення власної держави та перетворення її у домінуючу центральноєвропейську країну.

Висловлення волі американських русинів, щодо подальшої долі Закарпаття, все ж було недостатньо для вирішення питання про подальший статус краю. Це питання повинна була вирішити Паризька мирна конференція, яка розпочалася в резиденції французького міністерства закордонних справ 18 січня 1919р.

Для розгляду Чехословацьких питань було створено окрему комісію із представників США, Великобританії, Франції, Італії на чолі з Жюлем Камбо. Проблему Закарпаття на засіданні Високої Ради 5 лютого подав Едвард Бенеш. Він зокрема зазначив, що карпаторусини мають багато спільного з чехами і словаками, вони, не бажаючи далі залишатись у складі Угорщини, виявили бажання увійти до складу Чехословацької республіки.⁶

При обговоренні карпаторусинської проблеми члени комісії відзначили, що Закарпаття раніше не належало ні до Чехословаччини, ні до теперішньої України. Отже, головним при визначенні його майбутньої долі буде волевиявлення народу. До середини лютого 1919 року керівництво основних політичних сил на Закарпатті однозначно не визначилося: Прешовська і Ужгородська ради виступали за включення Закарпаття до ЧСР, керівництво ж Хустської та Сигетської рад залишалось на позиції злуки з Україною.

Чехословацька делегація пообіцяла далі працювати над тим, щоб схилити всі ради на свій бік, оскільки одної лише волі американських русинів щодо визначення статусу Закарпаття недостатньо. Більше того, Е.Бенеш, як досвідчений дипломат в процесі роботи Паризької мирної конференції радив Т.Г. Масарикові продовжити роботу по досягненню єдності думок на Закарпатті про доцільність включення його до складу Чехословаччини. Така

робота привела до того, що 8-9 травня відбулося об'єднання Прешовської, Ужгородської та Хустської рад в Центральну Раду, яка прийняла рішення про входження Закарпаття до ЧСР на федеративних засадах, в якому містилося 14 пунктів.

Згідно цього документу, нова держава бути названа Чесько-словацько-руська республіка. Руська (русинська) держава, як частина федерації, мала бути представлена міністром, який призначається президентом федерації. Підкарпатська Русь мала стати повною автономною одиницею в рамках федерації. Крім закордонної політики, оборони, фінансів, вся законодавча і виконавча влада мала належати місцевим органам влади. Таке розмежування компетенції між органами влади республіки та автономної русинської території мало бути зафіксоване в угоді, підписаній між представниками Чехо-Словацької республіки та руської (русинської) держави. Щодо спірних питань, які можуть виникнути між федерацією та автономією, то їх, за зверненням будь-якої з сторін, повинна вирішити Ліга Націй. Рішення цієї організації є остаточним і обов'язковим для обох сторін.⁷

Таким спірним питанням залишалось встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. Центральна Руська Народна Рада намагалась просунути кордони Підкарпатської Русі далеко на захід, включивши до її складу більшість території Східної Словаччини, а саме колишні угорські комітати Земпльн, Шарош, Обоуй, та північну частину комітата Сепеш, в яких проживало русинське населення, правда у виразній меншості.⁸ Так, згідно статистичних даних, опублікованих в 1912 році в Угорщині, в комітаті Земпльн проживало 11.6% русинів, Шарош - 22.5%, Сепеш - 9.4%.⁹

Намагання Центральної Руської Народної Ради, щодо включення Східної Словаччини до складу Підкарпатської Русі не було підтримано ні Т.Г. Масариком, ні урядом Чехо-Словацької республіки.

Прийняте Центральною Руською Народною Радою рішення чехословацькою делегацією було подане як волевиявлення всього народу Закарпаття. Крім цього, було заявлено що русинське населення як в Європі (на Закарпатті) так і в Америці (США) однозначно виявило бажання жити разом з слов'янським чеським і словацьким народами.¹⁰

Оскільки на територію Закарпаття крім Чехословаччини претендували також Угорщина і Україна, комісія доручила Е.Бенешові розробити остаточний проект автономії Підкарпатської Русі і подати його члену комісії Нікольсону, для підготовки рапорту для Високої Ради.

В підготовленому Бенешом Меморандумі "Про правове положення південнокарпатських русинів, територія яких творить частину території Чехословацької держави" були зазначені основні засади статусу Закарпаття у випадку його входження до складу ЧСР. Цей документ передбачав, що територія країни південнокарпатських Русинів буде встановлена мирною

конференцією, дифінітивна назва - за згодою між Чехословацькою республікою та Союзом південнокарпатських русинів. Закарпаття повинно мати власний Союз, який буде наділений законодавчою владою в мовних, освітніх, релігійних та інших справах, віднесених законодавством ЧСР до його компетенції. У інших справах країна Південнокарпатських русинів братиме участь у законодавчій системі парламенту Чехословаччини, до якого будуть обиратися послы. Ці послы, однак, не матимуть права голосувати в тих справах, які належать до компетенції Союзу. На чолі адміністрації країни стоятиме губернатор, призначений Президентом ЧСР. Губернатор буде наділений вищою(виконавчою) владою у справах мовних, освітніх, релігійних, а також у справах внутрішньої адміністрації. В усіх інших справах виконавча влада буде належати центральному уряду ЧСР. В Раді Міністрів країна південнокарпатських Русинів буде представлена Міністром без портфелю.¹¹

Такий державно-правовий статус Чехословацька влада планувала надати Закарпаттю в разі входження його до складу Чехословаччини. Крім цього, в Меморандумі було наведено проект адміністративно-територіального устрою на іншій території ЧСР, який передбачав встановлення унітарної форми територіального устрою, з поділом на округи. Очолювати владу округу буде окружний начальник, призначуваний центральним урядом. В кожному окрузі має діяти Окружна Рада, яка буде виконувати деякі адміністративні функції та здійснювати контроль за діяльністю окружного начальника. Жодними законодавчими функціями Окружні ради наділені не будуть, оскільки законодавча влада на всій території ЧСР, крім території південнокарпатських русинів, буде здійснюватися виключно парламентом¹².

Визначенням в Меморандумі майбутнього територіального устрою на іншій території ЧСР, чехословацька влада намагалась підкреслити "окремішність", автономний статус Закарпаття у складі Чехословаччини. 23 травня 1919 р. Рада Міністрів Закордонних Справ на своєму засіданні прийняла план, викладений в Меморандумі, додавши до нього, на пропозицію Лансінга, положення, згідно якого службовці в Підкарпатській Русі повинні, в міру можливостей, призначатись з-поміж русинів.¹³

5 липня 1919 року було завершено роботу над проектом про ставлення союзних держав Антанти до Чехословаччини і місце в ній Підкарпатської Русі, а 6 серпня його прийняла Рада голів великих держав. Питання належності Підкарпатської Русі до Чехословаччини закріплено в Сен-Жерменському договорі від 10 вересня 1919р. в якому, було гарантовано найширшу автономію з цілого ряду питань. Основні положення рішень Сен-Жермену були перенесені в Конституцію республіки 1920р.

Остаточне рішення про включення Закарпаття до складу Чехословаччини було підтверджено в 4 червня 1920 року при підписанні Тріанонського мирного договору, згідно якого Угорщина визнала незалежність

Чехословацької держави та включення до неї території Південнокарпатських Русинів.

На момент входження до складу Чехо-Словаччини територія Підкарпатської Русі дорівнювала 12 617 кв. км, населення складало 604 593 особи. З них 372 500 осіб належало до руської (русинької та української) національності, 103 690 - до угорської, 79 715 - до єврейської, 19 775 - до словацької та чеської, 22 051 належало до інших національностей (румунської, польської, німецької). На території Закарпаття було розташовано 487 населених пунктів.¹⁴

Ще перед підписанням Сен-Жерменського договору, в липні 1919р. Г. Жаткович провів серію переговорів з Т.Масариком, про визначення майбутнього кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. Жаткович вимагав від Масарика та Бенеша підтримку та письмову гарантію в питанні приєднання до Підкарпатської Русі частини східнославацьких комітатів. Масарик письмової гарантії не дав, однак зазначив, що русини можуть бути спокійні в питанні визначення кордонів.

Після підписання Сен-Жерменського договору карпаторуські політичні кола виражали розчарування. Так, 12 вересня 1919 р. Центральна Руська Народна Рад прийняла документ, в якому висувала вимогу щодо приєднання частини східнославацької території до Підкарпатської Русі, а також виражала протест проти насильної асиміляції русинського населення на території Спішського, Земплінського та Шаришського комітатів. В першій половині 1919 року на території Підкарпатської Русі була нестабільна обстановка. 24 квітня 1919 року частина Закарпаття була окупована військами Румунії, крім цього, деякі населені пункти виступали як самостійні суб'єкти, не визнаючи над собою влади жодної держави тощо ¹⁵. Склалися ситуація, а також активність Угорщини, щодо повернення Закарпаття до складу своєї держави, викликали оголошення військової диктатури на території Підкарпатської Русі. З точки зору формального внутрішнього права територія Закарпаття разом з територією Словаччини переходила у юрисдикцію Уповноваженого Міністра у справах Словаччини Вавра Сробара. Останній, виходячи з ситуації, що склалася на той момент, оголосив про передачу влади військовому командуванню. 6 червня 1919 року командуючий генерал Хенокве оголосив військову диктатуру на підконтрольній чехословацьким військам території. Урядовим розпорядженням з 18 листопада 1919 року військова диктатура була поширена і на територію Закарпаття. Даний стан тривав до 9 січня 1922 року.

7 листопада 1919 року Рада міністрів ЧСР прийняла Генеральний Статут для Підкарпатської Русі. Прийняттям такого документу чехословацька влада демонструвала перед міжнародним співтовариством добру волю у виконанні зобов'язань по наданню Закарпаттю автономного статусу. 18 листопада 1919 року Генеральний Статут був проголошений військовим

диктатором. Крім питань щодо організації управління на території Підкарпатської Русі, Статут визначав кордони та урядову мову автономії. Підготовку до встановлення влади на території Закарпаття чехословацький уряд розпочав ще влітку 1919р. 1 серпня Міністр внутрішніх справ ЧСР Антонін Свехла призначив Й. Брейху тимчасовим адміністратором цивільними справами на території, зайнятій чехословацькою армією. Центральна влада також призначила автономну раду, під назвою Директорія автономної Підкарпатської Русі. Головою ради став Г. Жаткович. Члени ради - А.Волошин, Ю.Бращайко, Е.Торонський, Ю.Гаджега. Директорія виступала в якості дорадчого органу при адміністраторі у справах, які віднесені до компетенції автономії. Адміністратор разом з військовим диктатором концентрували всю виконавчу владу на території Закарпаття. Методи управління адміністратора та військового командування викликали невдоволення з боку Директорії. Результатом цього було звернення до президента ЧСР з вимогою змінити статус Директорії як дорадчого органу, наділити її найвищими повноваженнями по управлінню територією Підкарпатської Русі, а також підпорядкувати їй адміністратора. Виникав конфлікт між центральною та автономною владами, оскільки Прага, в Генеральному Статуті надала широкі повноваження автономній владі, але реально їх не реалізувала. Мова йшла про повноваження надання чи ненадання яких або суттєво посилювало становище Директорії, або навпаки послаблювало його. Такими повноваженнями були наприклад судочинство на Підкарпатській Русі (не був утворений Верховний Суд Підкарпатської Русі, а її територія охоплювалася юрисдикцією Верховного Суда в м. Кошіце), право командуючого чехословацькою армією на території Закарпаття призначати декількох членів Директорії (надане військовому диктатору урядом республіки), право вето Директорії при призначенні військовим диктатором урядовців та чиновників (не було включено до компетенції Директорії) та ін. Празька влада також не виконала обіцянки призначити членами автономної ради тих осіб, який запропонує Жаткович.

19 січня 1919 року Г.Жаткович, разом з Ю.Бращайком, Е.Торонським та Е.Пузу прибув до Праги, де вимагав від президента і уряду вирішення найважливіших питань, що стосувалися статусу Підкарпатської Русі. Після переговорів з членами уряду, були утворені три комісії- територіальна, конституційна, адміністративна- які мали вирішувати конкретні проблеми. Працювала однак лише територіальна комісія, яка мала вирішити питання кордону між Словаччиною і Закарпаттям. Не дивлячись на пропозицію Словаччини добровільно передати території північно-східного Земпліну та частину території Ужанського комітату, яка опинилася в складі Словаччини, делегація Підкарпатської Русі відкинула її та продовжувала настоювати на включенні до складу автономії щонайменше

території північного Шаришу, Спішу і Земплину. Після цього робота комісії зупинилась на мертвій точці, так і не вирішивши проблему.

Розчарований Г.Жаткович подав у відставку з посади Голови Директорії 19 лютого 1920 року, а 2 березня його приклад повторили інші члени ради. Ситуацію вдалося нормалізувати після того, як уряд пообіцяв скликати Губерніальну Раду, ввести посаду Губернатора та призначити на неї Г.Жатковича. Ці заходи однак повністю не вирішили протистояння між центральною владою та автономією, оскільки здійснення багатьох принципів засад функціонування автономії блокувались празькою владою.¹⁶

В той же час в Підкарпатській Русі було реорганізовано територіальний устрій. Вся територія була розділена на чотири жупні округи Ужгородську, Мукачівську, Берегівську, Мараморошську (з центром в В.Бичкові, пізніше - в Солотвино).

Внутрішня ситуація на Підкарпатській Русі була достатньо складна: незадовільний економічний стан, протистояння між греко-католицькою і православною громадами, протистояння між представниками русинської (пізніше української) та російської орієнтації та ін. Восени 1919 року Центральна Руська Народна Рада розпалася на дві ради. Перша була керована А.Волошином, М.Стрипським, Ю.Брацайком, друга - А.Бескидом та А. Гагатком . Г. Жаткович підтримував першу раду.

Перша Центральна Рада підтримувала програму Директорії, направлену на фіксацію у Конституції ЧСР автономного статусу Закарпаття та реального надання автономії Підкарпатській Русі. В січні 1920 року Рада прийняла Декларацію на ім'я Масарика, в якій звернулася до нього, як до найвищого авторитета в державі з проханням забезпечити реальний автономний статус Закарпаття.

В кінці січня 1920 року члени Директорії висунули до центральної влади ультиматум. Невиконання його умов потягло відставку голови та членів Директорії.

Після прийняття Конституції 29 лютого 1920 року, в якій були закріплені рішення Сен-Жерменської конференції, чехословацька влада зробила деякі поступки. Так, 26 квітня вона внесла зміни до Генерального Статуту, згідно яких, виконавчу владу в Підкарпатській Русі буде виконувати призначений президентом губернатор. Губернатор буде виконувати свої функції до скликання Союму. 5 травня 1920 року губернатором був призначений Г. Жаткович. Крім цього, було призначено віце-губернатора, повноваження якого були настільки широкими, що давали можливість фактично здійснювати всю виконавчу владу на території Закарпаття.

В 1920 році мали бути проведені вибори до Національного Зібрання, Автономного союму, а також місцеві вибори. Однак, їх проведення було відкладено з мотивів небезпеки територіальної цілосності ЧСР. Уряд республіки зазначив, що на території автономії значний вплив мають

проугорські сили, які при перемозі на виборах можуть поставити під загрозу майбутнє перебування Підкарпатської Русі у складі ЧСР. Таким чином, населення Закарпаття втратило можливість скликати не лише власний Сойм, але й направити своїх представників до парламенту ЧСР.¹⁷ Конституція ЧСР передбачала широкі повноваження майбутньому сойму, який був наділений компетенцією по прийняттю законів у мовних, освітніх та релігійних питаннях, а також в питаннях, що стосувалися місцевої адміністрації. Крім цього, сойм міг приймати законодавчі акти, у сферах, делегованих йому парламентом ЧСР. Найвищою посадовою особою та представником Підкарпатської Русі було визначено губернатора, який призначався президентом. Губернатор був підконтрольний уряду ЧСР та підзвітний сойму Підкарпатської Русі. Урядовці автономії повинні були при можливості призначатись із числа місцевого населення. Населення Підкарпатської Русі мало обирати своїх представників до законодавчого органу республіки у відповідності з законодавством Чехословаччини. Крім цього, було визначено герб Підкарпатської Русі, який став частиною гербу Чехословаччини.¹⁸

Усі перераховані правомочності, однак, представляли лише формальну сторону автономного статусу. Наповнення цього статусу конкретним змістом надалі затримувалось урядом Чехословаччини. Реальний автономний статус Підкарпатська Русь отримала лише у листопаді 1938 року в той час, коли подальше існування Чехословаччини було під великим сумнівом.

Ален Панов,
Юрист, дипломат, кандидат історичних наук